

เอกสารประกอบเวทีสัมมนาวิชาการเรื่อง
“คุณค่า ความหมาย ของชานาและชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์”
วันที่ 15 สิงหาคม 2556 เวลา 09.30 – 12.30 น
ณ ห้องประชุม 209 ชั้น 2 คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

[เอกสารหมายเลข 2]

สรุปเนื้อหางานศึกษาวิจัยเรื่อง
**“การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย
กับภัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม”**
กรณีศึกษา องค์กรชุมชนบ้านไร่เหนือ
เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร (คปบ.) จังหวัดตรัง

โดย

กฤษฎา ขุนณรงค์
นักวิจัยพื้นที่ จ.ตรัง

จัดทำโดย : กลุ่มปฏิบัติการท้องถิ่นไร้มรดก (LocalAct)

ดาวน์โหลดเอกสารประกอบเวทีสัมมนาได้ที่ : www.landactionthai.org

“การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย กับภัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม”

กรณีศึกษา องค์กรชุมชนบ้านไร่เหนือ
เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร(คปบ.) จังหวัดตรัง

สรุปข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัย

ชุมชนบ้านไร่เหนือ หมู่ที่ ๓ ตำบลในตา อำเภอยะขอม จังหวัดตรัง เป็นชุมชนชาวสวนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่บริเวณทางตอนบนของเทือกเขาบรรทัด ด้วยสภาพภูมิประเทศซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบระหว่างหุบเขา และมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับสภาพภูมิอากาศที่ชุ่มชื้นตลอดทั้งปี ทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในพื้นที่นี้มาอย่างยาวนาน โดยมีหลักฐานการตั้งชุมชนมาตั้งแต่ก่อนปี ๒๕๖๐ และมีพัฒนาการต่อเนื่องมากระทั่งเป็นชุมชนบ้านไร่เหนือในปัจจุบัน ชาวบ้านกว่า ๑๑๕ ครอบครัวในชุมชนประกอบอาชีพทำสวนยางพาราและผลไม้ตามสภาพภูมิประเทศและวิถีที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ไร่เหนือเป็นอีกชุมชนหนึ่งซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายของภาครัฐ โดยเฉพาะเมื่อ ปี ๒๕๒๕ ทางราชการได้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า ทับซ้อนพื้นที่ทั้งหมดของบ้านไร่เหนือส่งผลให้เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในที่ดินทำกินระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่อุทยาน ฯ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งรูปแบบการทำเกษตรของบ้านไร่เหนือก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ด้วยนโยบายสนับสนุนการปลูกยางเชิงเดี่ยว จากกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ซึ่งทำให้พื้นที่สวนผลไม้หรือสวนสมรมอันเป็นรูปแบบการผลิตแบบเดิมถูกเปลี่ยนเป็นสวนยางเชิงเดี่ยวจำนวนมาก

งานศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการสำรวจสภาพและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับฐานอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อชี้ให้เห็นสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน โดยมีประเด็นข้อค้นพบที่สำคัญ ดังนี้

1. ฐานอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ

จากการใช้กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางกายภาพเกี่ยวกับรูปแบบการผลิต ความหลากหลายของแหล่งอาหารและพฤติกรรมบริโภคอาหารภายในชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลที่สามารถชี้วัดสถานะของความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้

1.1 ระบบการผลิตหรือรูปแบบการเกษตร

บ้านไร่เหนือเป็นชุมชนใหญ่ ประกอบด้วย ๗ หย่อมบ้าน คือ บ้านปลายวา บ้านคอกเสือ บ้านไร่ใน บ้านควนลูกกลม บ้านวังชุมพล บ้านห้วยน้ำร้อนและบ้านต้นท้ายเกา มีคนอยู่อาศัยประมาณ ๑๑๕ ครอบครัว

จากการสำรวจพื้นที่ทำกินทั้งหมดพบว่ามีที่ดินทำกินทั้งหมดประมาณ ๕,๐๕๑ ไร่ โดยพื้นที่เหล่านี้ถูกใช้ในการเพาะปลูกซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ สวนสมรมดั้งเดิม สวนยางเชิงเดี่ยวหรือสวนยางกินได้ และสวนแบบผสมผสานหรือสวนสมรมสร้างใหม่ ข้อมูลจากการศึกษาระบบเกษตรในพื้นที่บ้านไร่เหนือพบว่าปัจจุบันพื้นที่กว่า ๔,๐๒๖ ไร่หรือประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ ของที่ดินทำกินทั้งหมดถูกใช้ไปในการทำสวนยางเชิงเดี่ยวหรือสวนยางกินได้ โดยมีพื้นที่เพียงประมาณ ๑,๐๒๕ ไร่หรือประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ ที่มีการปลูกพืชแบบผสมผสานหรือยังคงสวนสมรมดั้งเดิมไว้

1.2 ความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหาร

งานวิจัยได้ใช้วิธีการสำรวจข้อมูลทางกายภาพของแหล่งอาหารเพื่อใช้เป็นตัวชี้วัดความความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยข้อมูลจากการศึกษาพบว่าพืชอาหารในพื้นที่บ้านไร่เหนือจำนวนกว่า ๒๔๓ ชนิด แบ่งเป็น พันธุ์พืชพันธุ์ผักที่ใช้ประกอบอาหาร ๑๔๔ ชนิด ผลไม้ ๕๒ ชนิด และพืชที่มีสรรพคุณทางยาอีก ๔๗ ชนิด ทั้งนี้จากการสำรวจพบว่าพืชอาหารส่วนใหญ่อยู่ในแปลงเกษตรทั้ง ๓ รูปแบบ มีเพียง ๑๔ ชนิดเท่านั้นที่พบได้เฉพาะในป่าสมบูรณ์ ข้อมูลที่น่าสนใจพบว่ามีพันธุ์พืชอาหารซึ่งเป็นพืชประจำถิ่นถึง ๗๒ ชนิด เช่น กล้วยเขา ผักขีฝรั่งและบอนชนิดต่าง ๆ สามารถงอกงามและเจริญเติบโตได้ดีในแปลงเกษตรโดยไม่ต้องนำมาปลูก ทั้งนี้พบว่าสวนยางในลักษณะเชิงเดี่ยวในพื้นที่บ้านไร่เหนือมีความแตกต่างจากสวนยางเชิงเดี่ยวทั่ว ๆ ไป เนื่องจากมีการสำรวจพบพืชอาหารซึ่งงอกขึ้นเองในสวนยางเชิงเดี่ยวมากหลายสิบชนิด งานวิจัยนี้จึงได้ให้นิยามของสวนยางเชิงเดี่ยวในบ้านไร่เหนือว่าเป็น “สวนยางกินได้” ตามสภาพที่สำรวจพบ

1.3 เมนูอาหาร

จากการศึกษาเมนูอาหารประจำวันพบว่าวิถีการบริโภคอาหารของคนบ้านไร่เหนือยังคงพึ่งพาแหล่งอาหารภายในชุมชนเป็นหลักโดยเฉพาะพืชอาหาร ซึ่งส่วนใหญ่ใช้วิธีปรุงอาหารกินเอง ทั้งนี้ผลการวิเคราะห์ที่แหล่งที่มาของวัตถุดิบสำหรับประกอบอาหารใน ๕ เมนูซึ่งเป็นเมนูที่บริโภคอยู่เป็นประจำ คือ แกงเลียง ผักรวม ผำผักกูด มะพร้าวคั่ว แกงกะทิหอยโข่ง น้ำพริกผักจิ้มและแกงไตปลา (พุงปลา) พบว่าแหล่งที่มาของวัตถุดิบในการปรุงอาหารทั้ง ๕ เมนู มาจากการหาจากธรรมชาติ การปลูกและการแบ่งปันกันในชุมชน ประมาณ ๖๐ เปอร์เซ็นต์ และที่ต้องซื้อจากภายนอกประมาณ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ซึ่งจากสัดส่วนดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าชุมชนไร่เหนือยังสามารถพึ่งพาตนเองในแง่ของแหล่งที่มาของอาหาร ได้มากกว่าต้องพึ่งพาจากภายนอกและมีข้อสังเกตว่าวัตถุดิบที่ต้องซื้อจากภายนอกส่วนใหญ่ คือ เนื้อสัตว์และเครื่องปรุงซึ่งไม่สามารถผลิตภายในชุมชนได้

ข้อค้นพบจากการสำรวจทางกายภาพใน ๓ ประเด็นข้างต้นชี้ให้เห็นว่า แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปในลักษณะการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้นแต่ด้วย การทำเกษตรที่ไม่ได้ใช้สารเคมีปราบวัชพืช และการสร้างกตึกหรือแผนการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ ทำให้ชุมชนไร่เหนือยังคงรักษา

ความหลากหลายของแหล่งอาหารและสามารถพึ่งพาฐานอาหารที่มีอยู่ในชุมชนสำหรับการบริโภคในชีวิตประจำวัน ควบคู่กับการรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ไว้ได้

2. ปัจจัยทางนโยบายและสังคมที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

การศึกษาพบว่าปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนไร้เหนือประกอบด้วย

2.1 การส่งเสริมการปลูกยางเชิงเดี่ยวของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

ปี ๒๕๓๔ สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางได้เข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านปรับพื้นที่ทำสวนยางเชิงเดี่ยวโดยมีเงื่อนไขสำคัญข้อหนึ่งในการสนับสนุนเงินสงเคราะห์ของกองทุน ๑ คือ การเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกยางกรณิที่เป็นสวนยางพาราเก่า หรือพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นป่า หรือมีไม้อื่นปลูกรวมอยู่ด้วย การเตรียมพื้นที่นั้นจะต้องโค่นล้มไม้เหล่านี้เสียก่อน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวนี้ส่งผลให้ชาวบ้านต้องตัดโค่นไม้ผลหรือพืชอาหารชนิดอื่น ๆ ออกจนโล่งเตียน เพื่อจะขอรับการสนับสนุนในการปลูกยาง ทำให้พันธุ์พืชพื้นเมือง เช่น ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง มังคุด มะพร้าว หมากรุก ฯลฯ ซึ่งอยู่ในสวนสมรมดั้งเดิมถูกตัดโค่นลงจำนวนมาก โดยการสนับสนุนการปลูกยางเชิงเดี่ยวของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้พื้นที่ทำกินของบ้านไร้เหนือจำนวนมากถูกปรับเปลี่ยนมาปลูกยางเพียงอย่างเดียวในปัจจุบัน

2.2 การบังคับใช้กฎหมายอุทยานแห่งชาติ

การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาย่า – เขาย่า ในปี ๒๕๒๕ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่กระทบต่อความมั่นคงในการอยู่อาศัยและการประกอบอาชีพของคนไร้เหนือ โดยเฉพาะภายหลังการประกาศใช้ มติคณะรัฐมนตรีลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๔๑ เกี่ยวกับมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเขาย่า – เขาย่า ได้ดำเนินการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มข้น โดยห้ามมีการเผาเพื่อทำไร่ข้าวรวมทั้งห้ามโค่นยางเพื่อปลูกใหม่อย่างเด็ดขาด ส่งผลให้การทำไร่ข้าวและพืชอาหารในไร่อย่างน้อย ๑๓ ชนิดสูญหายไปจากบ้านไร้เหนือ อีกทั้งมาตรการตรวจยึดที่ดินทำกิน ตลอดจนการจับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ทำให้ทั้งชุมชนตกอยู่ในฐานะความไม่มั่นคงในการอยู่อาศัยและการประกอบอาชีพ ซึ่งขัดขวางต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2.3 การเข้ามาของกระแสการบริโภคสมัยใหม่

การเข้ามาของกระแสการบริโภคสมัยใหม่ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งมีแนวโน้มที่จะกระทบต่อวัฒนธรรมการบริโภคภายในชุมชนไร้เหนือ แม้ปัจจุบันจะพบว่าสัดส่วนของการซื้อสินค้าบริโภคจากภายนอกจะยังมีไม่มาก แต่ด้วยการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกทำให้ตลาดเข้ามามีอิทธิพลต่อการบริโภคในชีวิตประจำวันได้เร็วขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ที่มิจำไรได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าแม้ไร้เหนือจะมีแหล่งอาหารที่หลากหลายหรืออุดมสมบูรณ์เพียงใดแต่หากคนในชุมชนไม่มีความต้องการบริโภคหรือไม่

ความรู้ที่จะนำพืชอาหารเหล่านั้นมาบริโภค บ้านไร่เหนือก็อาจจะตกอยู่ในสภาพที่ต้องพึ่งพาอาหารจากภายนอกได้เช่นเดียวกัน

3. มุมมองและแนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

งานวิจัยและสมาชิกของบ้านไร่เหนือได้กำหนดนิยามของคำว่า *ความมั่นคงทางอาหาร* ในทัศนะของชุมชนว่าต้องประกอบด้วยปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 4 ประการคือ

1. การมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่หลากหลาย สามารถหากินได้ตลอดทั้งปีหรือทุกฤดูกาล
2. การมีอำนาจในการผลิต คือ การเลือกที่จะปลูกและกินอาหารในท้องถิ่นและปลอดภัยจากการใช้สารเคมี
3. การมีวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อแบ่งปันอาหารกันภายในชุมชน
4. การมีสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตอาหาร

โดยมีแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ การสร้างและรักษาความหลากหลายของพืชอาหารในแปลงเกษตร การส่งเสริมวัฒนธรรมช่วยเหลือแบ่งปัน การถ่ายทอดองค์ความรู้ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ ตลอดจนการผลักดันทำความเข้าใจถึงบทบาทของชุมชนในการรักษาพื้นที่อาหารและความสมบูรณ์ของทรัพยากรให้เป็นที่ยอมรับในระดับนโยบายและสังคมทั่วไป

ความมั่นคงทางอาหาร ในมุมมองของงานวิจัยและชุมชนไร่เหนือจึงมิได้จำกัดแค่เพียงการมีและการเข้าถึงอาหารหรือการมีฐานะทางเศรษฐกิจที่จะสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารได้ตลอดเวลาเท่านั้น แต่ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนต้องหมายรวมไปถึงการที่ชุมชนสามารถที่เลือกปลูก เลี้ยง และกินอาหารที่ต้องการสอดคล้องกับสภาพในแต่ละพื้นที่ การสามารถรักษาวัฒนธรรมทางการแบ่งปันภายในชุมชนและสังคม ตลอดจนการมีสิทธิที่จะประกอบอาชีพและการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตอาหารที่สำคัญที่สุดของเกษตรกร